

GAZDA ISTVÁN

Tudóstársaságaink a 19. században

Természettudományi, orvosi és műszaki társaságok

A szerző áttekintést ad a 18. század utolsó évtizede és a 19. század utolsó évtizede között Magyarországon megalakult és működött természettudományos egyesületekről, felsorolva, ill. marginálisan érintve a korszakban létrejött nem-reáltudományi egyesületeket is. A megalakulások időrendjében tárgyalta 18 egyesület közül többen mindmáig működnek. A felsorolás kitér az egyesületek rendezvényeire és az általuk kiadott könyvekre, periodikákra, az egyesület történetét bemutató jubileumi kiadványokra. Az alapító tagokat, illetve az egyesületekben működő híres tudósokat minden egyesület esetében megemlíti a szerző.

Az alábbiakban az országos hatókörű tudóstársaságok, egyletek megalakulását igyekszünk röviden összegezni. Mintául az erdélyi tudóstársaság szolgált, először ennek a megalakulását vázolnánk röviden, majd a tudományegyetemi kezdeményezéstől kezdve haladnánk időrendben, egészen a 19. század végéig. Részletesebben a reáltudományi, orvosi és műszaki témakörökben működő társaságokat mutatnánk be, az irodalmiakra, régészetiakra, művészettörténetiekre, néprajziakra inkább csak utalunk. Az utóbbi, főbb 19. századi alapítású társulások a következők: Kisfaludy-Társaság (1836), Szent István Társulat (1848), Magyar Történelmi Társulat (1867), Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat (1872), Budapesti Philológiai Társaság (1874), Petőfi Társaság (1876), Kemény Zsigmond Társaság (1876), Országos Régészeti és Embertani Társulat (1878), Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság (1883), Magyar Néprajzi Társaság (1889), Magyar Paedagógiai Társaság (1891), Dugonics Társaság (1892).

ARANKA GYÖRGY ERDÉLYI TUDÓSTÁRSASÁGA – 1791

Az első hosszabb életű tudóstársaságunk a 18. század utolsó évtizedében alakult meg, s körülbelül 1791 és 1806 között működött, kolozsvári székhellyel. Alapítója és szervezője ARANKA GYÖRGY volt, aki a nyelvművelést bővíteni tudta a kéziratkiadói tevékenységgel is, így a Társaság *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaság* néven folytathatta működését.

Maga Aranka több kötetet is írt a Társasághoz kötődően: „Egy erdélyi magyar nyelvmívelő társaság felállításáról, való rajzolat az haza felséges rendeihez” (Kolozsvár, 1791); „Az erdélyi kézírásban levő történetírók kiadására felállítandó társaságnak rajzolatja” (Kolozsvár, 1791); „Az erdélyi kézírásban levő történetíróknak esztendőszám szerint való lajstroma” (Kolozsvár, 1791); „A magyar nyelvmívelő társaságról. Ujabb elmélkedés” (Kolozsvár, 1792); „Levél az erdélyi magyar társaság nevében” (Kolozsvár, 1795).

Tagjaik gondozásában több munka is megjelent, együttesen a következő kötetet állították össze: „A magyar nyelvmívelő társaság munkálatainak első darabja” (Szeben, 1796).

A Társaság tagjai közül a legismertebb személy talán BOLYAI FARKAS volt, aki ekkoriban első-sorban szépirodalommal foglalkozott.

Az 1810-es években DÖBRENTAI GÁBOR igyekezett újraalapítani a Társaságot, s létre is hozott egy tudóskört, amely a régi „Erdélyi Múzeum” c. folyóiratot adta ki 1814 és 1818 között. Folyóiratuknak tíz száma jelent meg. Döbrentei később Pest-Budára került, s a Magyar Tudós Társaság első titoknoká lett. Egyik történeti visszaemlékezésében részletesen megírta az addigi tudóstársaságok történetét. Aranka György társaságának teljes történetét és iratanyagát legrészletesebben JANCsó ELEMÉR dolgozta fel.

A WINTERL JAKAB-FÉLE TUDÓSTÁRSASÁG – 1802

A Tudományegyetem professzorai 1802-ben alapítottak egy természettudományi kutatásokra koncentráló társaságot, amely rövid életű volt. A kör szervezője a vegyész és botanikus WINTERL professzor volt, aki ezeket a tantárgyakat korábban a nagyszombati egyetemen, illetve a Nagyszombatból Budára áthelyezett egyetemen is tanította. Ő volt a nagyszombati, illetve a pesti egyetemi botanikus kert alapítója is. Társaságának munkájába meghívta az elméleti orvostan, egyben az államorvostan professzorát, SCHRAUD FERENCET, továbbá a fizika professzorát, TOMCSÁNYI ÁDÁMOT, azután saját adjunktusát, KITAIBEL PÁLT, továbbá egy „vendéget” is: KULTSÁR ISTVÁNT, a neves lapszerkesztőt. Társaságuk fő célja a reáltudományok, az orvostudomány és a gazdasági tudományok művelésének támogatása volt. Egy kiadványukat ismerjük: „*Plan zu einer ungarischen Gesellschaft für Naturkunde, Oekonomie und Medicin*” címmel, amely egy 25 oldalas áttekintés.

A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG – 1825

Bécs nehezen adott engedélyt tudóstársaság alakítására, szerencsére az 1825/27-es országgyűlésen sikerült elérni, hogy törvénybe iktatták egy, elsősorban nyelvműveléssel foglalkozó tudományos társaság alapítását, amely a működési engedélyt 1830-ra kapta meg. Magáról az alapításról tudjuk, hogy 1825. november 3-án az országgyűlés kerületi ülésén FELSŐBÜKI NAGY PÁL – SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF barátja –, Sopron megye követe felszólalásában bírálja a főrangúakat, hogy nem támogatják a nemzeti nyelv ügyét; ezt követően Széchenyi szólal fel, s a nemzeti szellem és nyelv felvirágoztatására összes birtokainak egyévi jövedelmét ajánlja fel, kikötve, hogy az összeg hova-fordítását megfelelően ellenőrizték. November 8-án Széchenyi és a felajánlásához azonnal hozzájáruló három társa (ANDRÁSSY GYÖRGY, KÁROLYI GYÖRGY és VAY ÁBRAHÁM GRÓFOK) JÓZSEF FŐHERCEG NÁDORHOZ fordul: a felajánlott összeggel „egy nemzeti tudományos intézet” alapkövét kívánják lerakni, s ehhez a nádor pártfogását kérik.

1826. március 19-én az alapítók hivatalos iratban kötelezettséget vállalnak arra, hogy a létesítendő Magyar Tudós Társaságnak minden évben befizetik az általuk felajánlott összeg tárgyév-re eső (általában 6%-os) kamatát mindaddig, amíg az összes befizetett kamat együttese el nem éri a felajánlott összeget. Széchenyi 60 ezer forintot, mások kevesebbet ajánlottak fel, de volt aki ennél többet. Április 17-én a Tudós Társaság tervét fölterjesztik az uralkodóhoz.

1827. augusztus 18-án a király szentesít 45 törvénycikket, közte a Magyar Tudós Társaság mielőbbi felállítása szükségességéről szólót is (1827: 11. tc.). November 30-án a nádor huszonhat tagú bizottságot hoz létre a Tudós Társaság alapszabályainak kidolgozására.

1828. március 15-én Széchenyi és a huszonhat tagú bizottság megkezdi a Tudós Társaság alapszabálytervének átdolgozását; április 17-ére készülnek el, s augusztus 18-án terjesztik fel az uralkodóhoz (a válasza több mint két évig kell várni).

1830. július 7-én az uralkodó jóváhagyja a Magyar Tudós Társaság alapszabályait, melyek

megszövegezésében Széchenyi is részt vett. November 17-én a Magyar Tudós Társaság igazgatósága CZIRÁKY ANTAL országbíró elnökletével első ülését tartja, melyben a Társaság alelnökévé (másodelnökévé) Széchenyit választják.

1831. június 26-án elkészül a Magyar Tudós Társaság nyomtatott alapszabálya, s a Társaság megkezdí rendszeres tudományos munkáját. Az Akadémia reáltudományi kutatásainak legrészletesebb történetét VEKERDI LÁSZLÓ írta meg.

BUDAPESTI KIRÁLYI ORVOSEGYESÜLET – 1837

1837. október 14-én alakult meg az első *Orvosegyesület*, amelynek 16 alapító tagja volt, s legfőbb célja az volt, hogy az országban különböző helyeken dolgozó szakemberek között tudományos kapcsolatot teremtsen. Akkoriban Pesten 100, Budán 20 orvosdoktor működött. Az 1837-ben alapított Orvosegyesület hatására több hasonló jött létre az országban, közülük megemlíti az 1838-ban létrejött temesvárit, a következő évben megalakult nyitrai, az 1840-ben alapított szatmárit és miskolcit. Az egyesülethez szorosan kapcsolódott az 1831-ben BUGÁT PÁL és SCHEDEL (TOLDY) FERENC által megindított *Orvosi Tár* is. SCHOEPP-MEREI ÁGOSTON 1844-ben indította meg az újabb orvosi periodikát „*Magyar orvos-sebész s természettudományi évkönyvek*” címmel, amelynek indításáról értesítette az egyesületet is, s a tagok közül többen a folyóirat munkatársai is lettek. Az egyesület könyvtárát STESSEL (SZELÉNYI) LAJOS alapította. Részletes történetüket SALACZ PÁL írta meg centenáriumuk tiszteletére.

A *Budapesti Kir. Orvosegyesület* 1842-ben nyerte el a legfelsőbb jóváhagyást. Ettől kezdve az egyesület „*Regia societas Medica Buda-Pestiensis*” néven működött, de pecsétjén a „*Budapesti Kir. Orvosegyesület*” volt olvasható. Jogutódjuk a MOTESZ.

A KIRÁLYI MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT – 1841

1841. május 29-re BENE FERENC orvossebész számos helybéli kollégáját, valamint vidéki orvosokat és természettudósokat hívott meg Pest-Budára, hogy együttesen létrehozzák a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek szervezetét*, mégpedig az akkor már jó ideje működő német minta alapján. A vándorgyűlések tervezetének kidolgozásában Bugát Pál volt Bene segítségére, javaslatukat 1840-ben az „*Orvosi Tár*”-ban közzé is tették, s hamarosan KUBINYI ÁGOSTON is közreadta saját tervezetét.

Május végére össze is gyűltek a tudósok, hogy létrehozzanak egy olyan társulást, amelynek tagjai évente egy alkalommal több napos előadássorozaton vennének részt, a vándorgyűlést mindig más-más megyében szerveznék, s terveik között szerepelt az előadások szövegének kötetekben történő megjelentetése is.

Bugát azonban elgondolkodott azon, hogy vajon év közben nem tudnának-e több alkalommal is találkozni a tudománypártoló személyiségek, a neves egyetemi előadók, a kórházak és klinikák kiválóságai, valamint a középiskolák kiemelkedő tanáregyeniségei, s felvetette azt a gondolatot, hogy a vándorgyűlések szervezete mellett jöjjön létre egy olyan társulás is, amely minden hónapban előadói ülést tart, szintén megjelentet kiadványokat, sőt saját gyűjteményt és könyvtárat is létrehoz.

Javaslatát tett követte, s 1841. május 28-án, tehát a Bene-féle gyűlést megelőző napon megkérdezte a már megjelenteket: nem lenne-e kedvük részt venni egy természettudományi társulat megalapításában? Válaszuk igenlő volt, s 134 lelkes tudós ember úgy vélte, hogy létrehozza a *Magyar Természettudományi Társulatot*.

Programjuk nyomtatásban is megjelent az „*Orvosi Tár*” 1841-es évfolyamában. Alakuló ülésü-

ket 1841. június 13-án tartották, ahol elnökké Bugát Pált, másodelnökké Kubinyi Ágostont, jegyzővé VAJDA PÉTERT választották meg. Két napra rá megalapították az egyes választmányokat is: a botanikait PETÉNYI SALAMON JÁNOS, a kémiai NENDTVICH KÁROLY, a fizikai JEDLIK ÁNYOS, az orvosi FLÓR FERENC vezette. Ekkor mondták ki, hogy mindazok, akik a Társulat rendes tagjaivá kívánnak válni, székfoglalót kötelesek tartani. A következő hónapban igyekeztek pártfogót is találni – ahogyan az akkoriban illő volt – októberben pedig felterjesztették a Helytartótanácsához engedélyezésre a társulati alapszabályokat.

A Társulat első történeti összefoglalóját a 25. évfordulóra KÁTAI GÁBOR készítette el, majd 1941-re készült el GOMBOCZ ENDRÉNEK a 100 évet átfogó történelmi munkája, de később is születtek történeti visszaemlékezések; az egyik részletes monográfia a 170. évfordulóra látott napvilágot 2011-ben. A Társulat azóta is működik, jogutódja a TIT.

A természettudományi szakmákon belül először az orvosi könyvek kiadására jött létre önálló vállalkozás, mégpedig 1862-ben a *Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat*. Ez nem egy mai értelemben vett tudóstársaság volt, hanem inkább egy orvosi könyvek kiadására szervezett vállalkozásról volt szó. A K. M. Természettudományi Társulat 1872-ben megindult Könyvkiadó Vállalata viszont nem volt önálló intézmény, hanem a Társulaton belül működő vállalkozás, amely megindulása-kor mintául az orvosi könyvkiadót tekintette. Nagyszámú fontos orvosi munka 1944-ig a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat keretében jelent meg, az általánosabb reáلتudományi művek pedig a K. M. Természettudományi Társulatnál. A műszaki kötetek megjelenését a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet* segítette, amelynek keretében szintén létrejött egy könyvkiadói részleg.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK VÁNDORGYŰLÉSEINEK SZERVEZETE – 1841

A fenti társulattal egy időben, 1841. májusában alakult meg – elsősorban Bene Ferenc elgondolásait követve – az a szervezet, amely évente egy alkalommal több napos vándorgyűlésen mutatta be az orvostudomány és a reáلتudományok új kutatási eredményeit. A gyűléseket mindig más-más megyében szervezték, az elhangzott előadások szövege önálló kötet formájában jelent meg az azt követő hónapokban. Szokássá vált, hogy a vándorgyűlések helyszínéről történelmi, helytörténelmi, természetrajzi munka is megjelent, s minden gyűléshez egy-egy érmet is verettek, amelyek azóta numizmatikai ritkasággá váltak. Ezeken az éves összejöveteleken a hazai tudomány legkiválóbbjai vettek részt, s megtiszteltetésnek számított, ha valakit egy-egy szekció vezetésére, illetve a bevezető előadás megtartására kértek fel. Érdekességgént megemlíjtük, hogy Jedlik Ányos magyar nyelvű publikációinak többsége a vándorgyűlések évkönyveiben látott napvilágot.

Az 1840-től 1890-ig tartó történetüket CHYZER KORNÉL, az azt követő 20 esztendő történetét pedig más szakemberek írták meg, később pedig már csak néhány nagyobb vándorgyűlés megrendezésére nyílt lehetőség. Összesen 40 alkalommal rendeztek ilyen összejövetelt, amelyek fennmaradt iratanyagát a *Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár* őrizte meg.

MAGYARHONI FÖLDTANI TÁRSULAT – 1848

1848-ban alakult ZIPSER KERESZTÉLY ANDRÁS javaslatára, a szervező munkában KUBINYI FERENC, a neves természettudós, valamint a selmeci bányászati akadémia két tanára, PETTKÓ JÁNOS és MARSCHAN JÓZSEF is részt vett. Az alapítók ötödik tagja KUBINYI ÁGOSTON volt, s ő lett a Társulat első elnöke is. Az alakuló közgyűlést csak 1850. július 6-án tarthatták meg, a Társulat 64 taggal jött létre.

Közöttük az egyik legnevesebb SZABÓ JÓZSEF, a pesti Tudományegyetem első magyar geo-

lógus professzora, aki 1862-től a Társulat titkára, kiadványai szerkesztője, később alelnöke, majd elnöke is volt. Elhatározták, hogy megkezdik az ásványok, kőzetek és ősmaradványok rendszeres gyűjtését, az iparilag hasznosítható ásványi nyersanyagok (építőkö, mész, érc, kőszén) leírását, továbbá fontos bányaterületek és földtanilag érdekes területek monografikus feldolgozását.

Munkálataik közreadását 1856-ban kezdték meg, 1870-ig ebből a sorozatból öt kötetnyi jelent meg, ezt váltotta fel a „*Földtani Közlöny*”, amelynek megindításáról 1870. november 9-én döntöttek. A *Közlöny* 1871 és 1878 között csak magyarul, később jó néhány éven át magyarul is és németül is megjelent. A Társulat tagjainak száma 1875-re elérte a 300-at. A Társulat munkáját nagyban segítette az 1869. június 18-án létrejött *M. Kir. Földtani Intézet*, az első olyan hazai természettudományi kutatóintézet, amelyet a földtani kutatások megindítása céljából hoztak létre. Az intézet első igazgatója HANTKEN MIKSA lett, aki emellett a Társulat titkári posztját is betöltötte. A Társulat saját szakkönyvtára vált az intézeti gyűjtemény alapjává. A *Magyarhoni Földtani Társulat* történetét először – annak százéves évfordulójára – VENDL ALADÁR írta meg, majd 1998-ban újabb 25 év krónikája látott napvilágot.

MAGYAR IRODALOMTERJESZTŐ TÁRSULAT – 1848

Rövid ideig működött Pesten egy, a reáltudományi irodalom terjesztésével is foglalkozni kívánó társulat, amelynek három kiadványát ismerjük. Az egyik GARAY JÁNOS 1843 és 1847 közötti költeményeit tartalmazza, közel 300 nyomtatott oldalon. A másik egy történelmi munka, amelyet KASSAY ADOLF „*Tárnokszék és tárnoki törvénycikkelyek*” címmel jelentetett meg. Harmadik kiadványuk a legismertebb, amelyet TÖRÖK JÓZSEF akadémikus állított össze „*A két magyar haza első rangú gyógyvizei és fürdő-intézetei*” címmel, s ebben az ország gyógyvizeinek analitikai kémiai elemzését is közreadta. A művet az Akadémia is megjutalmazta, s később bővített kiadásban ismét megjelent. A Társulatról későbbi adatok nem állnak rendelkezésünkre.

POZSONYI ORVOS-TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYESÜLET – 1856

(*Verein für Naturkunde zu Pressburg*)

A szabadságharc leverése után csak a Pest-Budán működő Orvosegyesület kapott működési engedélyt, az „Orvosi Tár” című folyóirat sem jelent már meg ebben az időben, s mindössze WACHTEL DÁVID próbált egy német nyelvű szaklapot indítani Pesten 1850 júliusában „*Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn*” címmel, a lap 1856-tól Sopronban látott napvilágot. A következő kezdeményezés az 1856. február 14-i dátumhoz köthető, amikor is Pozsonyban egy orvos-természettudományi egyesület kezdte meg működését 208 alapító taggal, köztük 19 orvossal. (A Társulat egyik tagja az a HEIM KÁROLY EDE volt, aki 1866-ban létrehozta Kassán az *Abaúj-Torna megyei Orvos-Gyógyszerész Egyesületet*.)

A pozsonyi egyesület hamarosan megkezdte évkönyveik kiadását „*Verhandlungen des Vereins für Naturkunde zu Pressburg*” címmel. KISS LÁSZLÓ orvostörténész így ír az új folyóiratról: „már az 1. évfolyamban olvasható volt a pozsonyi evangélikus kórház orvosának, Glatz Sámuelnek előadása a szliácsi és pöstyéni fürdőkről. Kanka Károly, a pozsonyi szemkórház orvosa a szem felépítését és működését mutatta be. A nagyszombati megyei kórház igazgatója Krzisch József Frigyes a Kis-Kárpátok időjárásáról értekezett. Höcher Ferenc doktor az élelmiszerek (burgonya, gyümölcs, liszt) orvosi értékével foglalkozott. Már e néhány kiragadott téma is jelzi, hogy az Egyesület orvosai hamarosan szűknek találták a „természettudomány” nyújtotta kereteket és már 1858-ban megalakították a pozsonyi Természettudományi Egylet orvosi szakosztályát.” Az Egyesület első 50 évének történetét 1907-ben adta közre FISCHER JAKAB, ORTVAY TIVADAR és POLIKEIT KÁROLY.

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET – 1859

A MIKÓ IMRE GRÓF szervező munkájának köszönhetően 1859-ben Kolozsvárott létrejött *Erdélyi Múzeum-Egylet* lényegében Magyarország második akadémiájának tekinthető. Már az 1841–43-as erdélyi országgyűlés napirendjére tűzte az erdélyi hivatalok számára is a magyar nyelv hivatalos nyelvként történő használatát, valamint egy erdélyi magyar nemzeti színház, akadémia, politechnikum és nemzeti múzeum alapítását. KEMÉNY JÓZSEF és KEMÉNY SÁMUEL GRÓF – SZÉCHÉNYI FERENC GRÓF 1802-es példája alapján – könyv- és ásványgyűjteményüket ajánlották fel egy leendő erdélyi nemzeti múzeum megalapítására.

Hosszú halogatás után 1859-ben a kormány hozzájárult a múzeum megalapításához, ekkor Mikó Imre gróf kolozsvári nyári kastélyát és az ahhoz tartozó kertet ajánlotta fel a múzeum céljaira. A Múzeum-Egylet nem csak tárgyakat kívánt gyűjteni, hanem az 1825-ben megalapított Magyar Tudós Társasághoz hasonlóan a magyar nyelv művelését is fő céljai között említette. Több mint 15 ezer kötettel, s több mint ezer oklevéllel jött létre a könyvtár és a kéziratár, s emellett régészeti gyűjtemény, ásványtár, kőzettár, állattár és növénytár is megalapított. A múzeum első vezetője BRASSAI SÁMUEL, az első könyvtárvezető pedig SZABÓ KÁROLY volt. Az 1872-ben létrejött kolozsvári egyetem – állami támogatás segítségével – vállalta a gyűjtemények gondozását és fejlesztését.

Az egyesület évkönyveket, valamint *Erdélyi Múzeum* címmel periodikát adott ki; orvos-természettudományi szakosztálya külön szakperiodikát indított („*Orvos-Természettudományi Értesítő*”), s közreadták az „*Erdélyi Történelmi Adatok*” című sorozatukat is. Az egylet neve később módosult, s lettek *Erdélyi Múzeum-Egyesület*. Első nagy történeti összefoglalójuk 1909-ben, a következő 1937-ben jelent meg. Mikó Imréről 2005-ben készített nagy visszaemlékezést EGYED ÁKOS. A 2009-es évfordulóra több egyesület-történeti munkát is közreadtak.

ORSZÁGOS ERDÉSZETI EGYESÜLET – 1866

(Elődje: *Ungarischer Forstverein* – 1851)

Hazánkban az erdészet szaknyelve kezdetben a német volt (több más szakmához hasonlóan). Az 1866. december 9-i újjáalakulástól kezdődően pedig magyar lett az Egyesület hivatalos nyelve és folyóiratukat is magyar nyelven adták közre. Az *Erdészeti Lapok* önálló periodikaként jött létre DIVALD ADOLF és WAGNER KÁROLY kezdeményezésére. Az Egyesület 1862-ben vette át ennek a periodikának a kiadási jogát, a folyóirat 1950-ig folyamatosan megjelent. Az Egyesület 1868 és 1872 között BEDŐ ALBERT szerkesztésében évkönyveket adott közre, 1883 és 1943 között erdészeti zsebnaptárt jelentetett meg. Az Egyesület részt vett az 1879-es erdőtörvény megalkotásában. 1883-ban az Egyesület közreműködésével nyílt meg az első állami erdész szakiskola, mégpedig Ásotthalmán.

Az Egyesület kezdeményezésére számos magyar nyelvű szakirodalmi munka látott napvilágot. Az *Országos Erdészeti Egyesület* működését áttekintő első történeti összefoglaló 1906-ban jelent meg. 1934-ben ismét segítettek abban, hogy egy új erdőtörvény lásson napvilágot. Az Egyesület gondozásában jelent meg a millennium tiszteletére TAGÁNYI KÁROLY szerkesztésében és történeti bevezetésével az azóta is alapvető munkának számító háromkötetes „*Magyar Erdészeti Oklevéltár*”. Ugyancsak az ő kiadásukban jelent meg 1898–99-ben SOBÓ JENŐ háromkötetes „*Erdészeti építéstan*”-a.

KIRÁLY PÁL jóvoltából jelent meg az Egyesület első száz évének (1866–1966) a története 1967-ben. Részletesen foglalkoznak az erdészet történetével is, az ezt a témakört tárgyaló szakosztályi

közleményeik 1965 és 1990 között láttak napvilágot, a periodika 1990 óta „Erdészettörténeti Közlemények” címmel jelenik meg. „Az erdő” című periodika először 1907 és 1920, majd 1952 és 1990 között jelent meg.

2001-ben Király Pál összeállításában „A velünk élő múlt. Erdészeti emlékhelyek Magyarországon” címmel jelent meg értékes monográfia. 1986-ban adták közre OROSZI SÁNDOR „A magyar természetvédelem kezdetei” című munkáját. 1987-ben készült el RAUM FRIGYES összeállítása „A magyarországi földmérők és térképészek fontosabb életrajzi adatai” címmel.

MAGYAR MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ-EGYLET – 1867

Az egyletről szóló történeti visszaemlékezésben ez olvasható: „Magyar Mérnök- és Építész-Egylet alapítói, javakorabeli és tekintélyes állásokat betöltő magyar mérnökök és építészek, szám szerint 25-en, 1866. február 4-én határozták el, vagyis mondták ki az Egylet megalakulását azon a hatóságoknak is bejelentett és engedélyezett első, nyilvános összejövetelükön, amelyet az előbb említett időpontban a Magyar Tudományos Akadémia Kisfaludy-termében tartottak meg. Hattagú bizottságot is küldtek ki a kebelükből, hogy kész alapszabályaik jóváhagyásának mielőbbi elintézését az illetékes hatóságoknál sürgethessék.

Ezért az egyöntetűség és az egyenlő elbánás elvének szemmel tartásával, de az egyletalakítások, illetve alapítások időpontjainak nemzetközi összehasonlítása szempontjából is kívánatos és előnyös, sőt parancsoló szükségesség, hogy Egyletünk fennállásának időpontját mi is a hatóságok által engedélyezett, első nyilvános összejövetel napjától kezdve számítsuk, vagyis az 1866. esztendő február hava 4. napjától, amely napon a rövidesen központi választmánnyá alakult és a kebeléből tisztviselői kart is választott alapítói értekezlet az Egylet megalakítását elhatározta és kimondotta.”

Az 1867 májusában létrejött Magyar Mérnök Egylet munkájában kezdetben építészek nem vettek részt, s a 627 taggal megalakult egyesület csak 1872-ben bővült építész szakemberekkel. Első elnökük 19 esztendőn át HOLLÁN ERNŐ volt. Az egyesület kezdettől fogva közreadta közlönyét, amely 1867 és 1944 között jelent meg, később ez heti közlönnnyel is bővült. Az 1940-es évek első felében LÓSY-SCHMIDT EDE szervezőmunkájának köszönhetően jött létre Magyarország nagy technikatörténeti múzeuma, Kassán. Az egyesület jogutóda a MTESZ lett.

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG – 1872

A Társaságot 1872-ben 11 tudós alapította, ez az egyesület a világ legrégibb geográfiai szervezeteinek egyike. Első elnöke HUNFALVY JÁNOS, első főtitkára BEREZS ANTAL volt. Taglétszámuk kezdetben 300 volt.

1873-ban indult meg a Társaság folyóirata: a „Földrajzi Közlemények”. 1901 és 1943 között jelent meg gondozásukban a „Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára” című sorozat, amelyben 67 kötet jelent meg. Ők adták közre „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben” című 21 kötetes sorozatot. A Társaság nevéhez fűződik a jelentős Balaton-kutatási program megindítása. A századfordulón jelent meg a Társaság nagy földrajzi atlasza. A földrajzi szakirodalom fontosságát és a megjelent művek nagy számát igazolja HAVASS REZSŐnek az 1893-ban megjelent több mint 500 oldalas „Magyar Földrajzi Könyvtár” című munkája. 1997-ben jelent meg NEMERKÉNYI ANTAL gondozásában a Magyar Földrajzi Társaság 125 évét áttekintő jubileumi kiadvány. 2006-ban napvilágot látott FODOR FERENC korábbi kézírata, „A magyar földrajztudomány története” címmel, több mint 800 nyomtatott oldalon, amely szorosan kötődik a Társaság munkájához, eredményeihez is.

MAGYARORSZÁGI KÁRPÁT EGYESÜLET – 1873

Az Egyesület 1873-ban Ótátrafüreden alakult, ez volt a világ hetedik, turisztikával foglalkozó egyesülése. Az ótátrafüredi alakulást az is indokolta, hogy ekkor már működött a Kassa-Oderbergi vasútvonal, s így lehetővé vált a Tatra könnyű megközelítése. Számosan érdeklődtek a Szepesség természeti kincsei iránt, és ez is hozzájárult az Egyesület létrehozásához. Alakuló felhívásukban ez a leírás olvasható: *„Íme természeti kincseknek és e ritkaságoknak mily bő anyagi halmaza, a mely nemcsak a szaktudósoknak geológiai, mineralógiai, botanikai és zoológiai tekintetben tanulmányozásra készen áll, hanem a mulatságot és szórakozást keresőnek s vadászat és halászat kedvelőinek élvizsgáját is teljesen kielégítheti. Hogy azonban ezek a természeti kincsek és szépségek könnyebben kiaknázhatók legyenek szükség, hogy a gátul szolgáló természeti akadályok lehetőleg elháríttassanak, utak s ösvények, menházak, irányzójelek építése s felállítása s alkalmas vezetők felfogadása által kényelmesebben és biztosabban megközelíthetővé tétessenek.”*

Az Egyesület számos turistaházat hozott létre, épített és gondozott turistautakat. 1889-ben indították meg az első hazai természetjáró folyóiratot, a *„Turisták Lapját”*-t. Ennek munkatársa volt az Egyesület számos neves tagja, köztük DÉCHY MÓR geográfus, az Alpok és a Kaukázus kutatója, azután EÖTVÖS LORÁND, a neves egyetemi tanár, hegymászó és természetfotós, valamint TÉRY ÖDÖN orvos, a turisztikai mozgalom egyik szervezője. 1945 és 1992 között az egyesület nem működött. Az Egyesület 1945 előtti működésének három korszaka volt, az első a készmárki, amely 1883-ig tartott, a második a lőcsei, 1891-ig, a harmadik pedig az iglói korszak.

Az Egyesület gondozásában szakmunkák is megjelentek, köztük említendő a Kárpátok szakirodalmát feldolgozó nagy bibliográfia, PAYER HUGÓ *„Bibliotheca Carpathica”* című, 1880-ban Iglón megjelent közel 400 oldalas munkája. Az országos egyesület alapján külön budapesti szakosztály és erdélyi is létrejött. Az *Erdélyi Kárpát Egyesület* történetét 1996-ban foglalta össze AJTAY FERENC, Kolozsvárott megjelent munkájában. 1994-ben jelent meg NEIDENBACH ÁKOS *„A Kárpát-medence magyar vonatkozású hegymászó és turista irodalma”* című munkája, amely emléket állít ennek a nagy mozgalomnak is.

DÉLMAGYARORSZÁGI TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT – 1874

A Társulat SZALKAY GYULA indítványára 1874-ben alakult meg Temesvárott, első elnöke SZMOLAY VIKTOR volt. Mintául a K. M. Természettudományi Társulat, annak folyóirata és kiadványai szolgáltak. A Társulat hívta fel a figyelmet elsőként hazánkban arra, hogy a filoxéra megjelent a magyarországi szőlőkben. A Társulat ilyen jellegű megállapításait, kutatási eredményeit az 1877-ben megindított és 1918-ig megjelent kiadványukban, a *„Természettudományi Füzetek”* főcímű és a *„Délmagyarországi Természettudományi Társulat Közlönye”* alcímű periodikában láttak napvilágot. Fontos kiadványsorozatuk volt a *„Természettudományi Filléres Könyvtár”*, utóbbiban 26 kötet jelent meg.

MAGYAR ORSZÁGOS ÁLLATVÉDŐ EGYESÜLET – 1883

HERMAN OTTÓ hozta létre az egyesületet. Sokáig ez volt Európa egyetlen állatvédő egyesülete.

MATHEMATIKAI ÉS PHYSIKAI TÁRSULAT – 1891

Abból a magánjellegű társaságból keletkezett, melybe a budapesti matematikusokat már 1885 őszen egyesítették. Alakuló közgyűlését 1891. november 5-én tartotta, s elnökének EÖTVÖS LO-

RÁND BÁRÓT választotta. „*Mathematikai és Fizikai Lapok*” címen folyóiratot adtak ki egészen 1944-ig. A társulat tanulóversenyeket is szervezett, s több, később világhírűvé lett tudósunk ezen a versenyeken tűnt fel. 1895-től kezdve Eötvös kezdeményezésére évente rendeztek találkozót a középiskolai fizikatanároknak, ahol kicserélhették tapasztalataikat.

1945 után a társulat szétvált, a matematikusok létrehozták a *Bolyai János Matematikai Társulatot*, folyóiratuk a „*Matematikai Lapok*” lett, a fizikusok megalapították az *Eötvös Loránd Fizikai Társulatot*, lapjuk a „*Fizikai Szemle*” lett.

A társulat történetét centenáriumukra írták meg, a művet KOVÁCS LÁSZLÓ szerkesztette.

ORSZÁGOS MAGYAR BÁNYÁSZATI ÉS KOHÁSZATI EGYESÜLET – 1892

Selmecbányán már működött a tanárok és a diákok által alapított *Selmeci Magyar Olvasó Társaság*, 1887-től *Bányászati és Kohászati Irodalom pártoló Egyesület*, s lényegében ez szolgált alapul az 1892-ben a Bányászati Akadémián megalakult *Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület* létrehozásához. Az egyesület 47 alapító és 527 rendes taggal jött létre, első elnöke TELEKI GÉZA GRÓF, alelnöke SÓLTZ VILMOS lett. 1894-ben PÉCH ANTAL javaslatára bevezették a *Jó szerencsét!* köszöntést, amelyet máig használnak a bányászok és a kohászok. Az egyesület 1896-ban rendezte első nagy kongresszusát (*Országos Bányászati és Geológus Kongresszus*). Kezdetben az egyesület székhelye Selmecbánya volt, 1903-tól Budapest. Számos vidéki tagegyesületük is alakult. 1948 óta a MTESZ egyik tagegyesülete.

Legfontosabb periodikájuk a „*Bányászati és Kohászati Lapok*”, amelynek több alsorozata is ismeretes. Gondozásukban nagyszámú értékes technikatörténeti témájú szakkönyv jelent meg, köztük említjük az 1909-ben közreadott „*Körmöczbánya főbányaváros múltja és jelene, bányászata és a magyar pénzváros története*” című munkát, 1957-es kiadású a „*Rudabánya ércbányászata*” című, gondozásukban megjelent mű, 1972-ben jelent meg „*Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület jubileumi évkönyve (1892–1972)*” c. kiadványuk, amelynek időbeni folytatása is megjelent, 1985-ös a rendkívül szép kiállítású Agricola-kötet „*Tizenkét könyv a bányásatról és kohásatról*” címmel, szintén 1985-ös a Selmeci Akadémia alapítása 250. évfordulójára kiadott „*Vivat academia...*” című munka, 1992-es a „*100 éves az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, 1892–1992*” c. kiadványuk. 2006 óta közreműködésükkel jelenik meg a „*Bányásztörténeti közlemények*”.

IRODALOM:

- Chyzer Kornél: A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig. Sátoraljaújhegy, 1890. MOTV. 176, CI p.
- Fischer Jakab: A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület története 1856–1906. In: 1856–1906. Emlékmű. Kiadja a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából. Szerk.: Fischer Jakab, Ortvy Tivadar, Polikeit Károly. Pozsony, 1907. Az Egyesület kiad. pp. 1–74.
- Gazda István: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. 170 év a társulati elnökök munkásságának tükrében. Bp., 2011. TIT. 115 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 89.)
- Gombocz Endre: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története, 1841–1941. Bp., 1941. Magyar Természettudományi Társulat. 468 p., 20 t.
- György Lajos (szerk.): Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyed-százados tudományos működése. 1859–1934. Cluj-Kolozsvár, 1937. Erdélyi Múzeum-Egyesület. IV, 344 p.
- Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai. Bukarest, 1955. Akadémiai. 446 p.
- Király Pál: Az Országos Erdészeti Egyesület története, 1866–1966. Bp., 1967. MTESZ. VI, 299 p., 15 t.

- Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei. Kolozsvár, 2009. EME. 511 p.
- Kovács László (szerk.): Fejezetek a magyar fizika elmúlt 100 esztendejéből. (1891–1991). Bp., 1992. Eötvös Loránd Fizikai Társulat. 294, XXI p.
- König Dénes: Az Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulat első ötven éve, 1891–1941. = Matematikai és Fizikai Lapok 48 (1941) 7–32. és klny.
- Lósy-Schmidt Ede: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet megalakulásának hiteles története. Bp., 1938. MMÉE. 18 p.
- Molnár István – Hatala Pál: 100 éves az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, 1892–1992. Bp., 1992. Péch Antal Miniaturkönyv Gyűjtők Klubja. 109 p.
- Nemerkényi Antal (szerk.): Földrajz. Hagyomány és jövő 1872–1997. A 125 éves Magyar Földrajzi Társaság jubileumi kiadványa. Bp., 1997. MFT. 165 p.
- Papp Gábor: A magyar topografikus és leíró ásványtan története. Az ásványtan egyéb területei, valamint az oktatási, kutatási és gyűjteményi háttér áttekintésével. Miskolc, 2002. HOM. 444 p.
- Salacz Pál (szerk.): A Budapesti kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve, 1837–1937. Bp., 1938. Egyesület kiad. 313 p.
- Schächter Miksa – Lakits Ferenc – Prochnow József – Kerekes Pál: A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1890–1910-ig. Bp., 1910. Franklin. VI, [2], 167 p.
- Schermann Szilárd: Szögescipők nyomai a Kárpátok bércein. A Magyarországi Kárpát Egyesület felkérésére, annak hatvanéves jubileumára. Előszó: Karafiáth Jenő. Bp., 1937. Egyesület kiad. XVI, 360 p., 40 t.
- Vekerdi László: A Tudománynak háza vagy on. Reáliák a régi Akadémia terveiben és működésében. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba – Bp., 1996. MATI – TKME. 227 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 1.)
- Vendl Aladár: A százéves Magyarhoni Földtani Társulat története. Bp., 1958. Tankönyvkiadó. 276 p., 4 t. (Műszaki tudománytörténeti kiadványok 10.)
- Zsámboki László (szerk.): Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület évszázados fennállásának emlékkönyve 1892–1992. Miskolc, 1992. MEK. 199 p., [10] t.

A szerző címe:

Dr. Gazda István

Magyar Tudománytörténeti Intézet

mati@tudomanytortenet.hu